

„ACESTE SUNT GENERAȚIILE...”
FORMULA TOLEDOT
ȘI
STRUCTURA LITERARĂ A CĂRȚII FACERII

de Diac. Lect. Dr. **Iosif STANCOVICI**

Abstract: This article aims at clarifying the meaning, scope and distribution of a repeated formula in Genesis with a clear pattern of introducing major sections of the book. The *toledot* formula, occurring eleven times in the book of origins, is only mentioned twice in other Hebrew Bible books, namely Numbers and Ruth. The Greek βίβλος γενέσεως was preferred by the author of the Gospel according to Matthew (1, 1) to render the formula occurrence in Gen 5, 1: תולדות תּוֹלְדוֹת „the book of generations”. The article also questions which of the various renderings found in the Romanian Bible translations is the most suitable for the discussed and analysed formula.

Keywords: formula *toledot*, Cartea Facerii, structura cărții, genealogii, patriarhii biblici, traductologie biblică românească.

Structura literară a Cărții Facerii poate fi comparată cu efectul produs de un vitraliu sau cu un mozaic care împodobește un edificiu. De la distanță privitorul observă această unitate compozițională deplină și recunoaște identitatea scenei sau a persoanei înfățișate în reprezentare. Însă pe măsură ce se apropie de imaginea formată din sticle sau cuburi, se dezvăluie design-ul complicat al pieselor juxtapuse care diferă ca formă, mărime și culoare și ale căror linii, neobservabile de la distanță, devin evidente în apropiere. „Cartea originilor” este o compoziție literară formată din texte aparținând unei diversități de forme literare care pot fi grupate în diferite categorii sau genuri: istoric - epic (genealogii, povestiri, anecdote, etiologii, relatări despre nașteri, necrologe), poetic - retoric (cântece, imnuri, structuri chiasmice, autobiografii), latreutic - intercesional (doxologii, rugăciuni, fragmente liturgice), didactic - sapiențial (proverbe, narațiuni despre suferința dreptului), profetic - apocaliptic (binecuvântări, blesteme, narațiuni despre promisiuni divine, narațiuni despre epifanii, narațiuni onirice, testamente). Mai precis, cartea se prezintă sub forma unei antologii de texte scrise sau culese de diferiți autori, în diferite locuri și în diferite perioade istorice.¹

---

¹ K. A. Mathews, *Genesis 1–11:26* (NAC; Nashville, TN: Broadman & Holman, 1996), p. 25.

Scriitorii istoriei sacre au folosit cu mare pricepere diverse tehnici narative, precum succesiunea evenimentelor relatate, efectele dramatice, momentele mimetice, caracterizarea personajelor, intriga, stilul etc. Toate aceste elemente pe care le numim estetice și care fac trimitere la arta narativă nu vor fi tratate în mod particular în cadrul acestui studiu. Ceea ce ne preocupă ține seama de latura morală, istorică, și mai presus de toate elementele teologice care sunt încorporate în relatările biblice despre strămoșii neamului omenesc și patriarhii poporului Israel. Pentru început se impune necesitatea metodologică a definirii semnificației unui termen aparte: formula *toledot*.

1. Ocurențele formulei *toledot*

Comentatorii bibliști depun eforturi consistente în a găsi o metodă de segmentare a Cărții Facerii în unități coerente. Cea mai remarcabilă propunere are la bază termenul *toledot*² care apare în Cartea Facerii de unsprezece ori (Fc 2, 4; 5, 1; 6, 9; 10, 1; 11, 10; 11, 27; 25, 12; 25, 19; 36, 1, 9; 37, 2) și de trei ori în alte cărți biblice (Nm 3, 1; Rut 4, 18; cf. Mt 1, 1) [a se vedea în acest sens tabelul expus mai jos]. În general, între autori (comentatori și interpreți bibliști) se acceptă părerea conform căreia funcția principală a formulei este aceea de a marca începutul unei noi secțiuni. În accepțiunea majorității, prezența în repetate rânduri a formulei *toledot* reprezintă o dovadă a surselor pre-existente însușite și modificate în concordanță cu schemele compoziționale ale Cărții Facerii.³ Structura sa este de natură redacțională și, ca atare, compozițională.

2. Semnificația formulei *toledot*

În lucrarea de față termenul *toledot* cel mai adesea va fi întâlnit netradus. Dacă ar fi să-l supunem exigențelor limbii și ale regulilor gramaticii limbii române, termenul s-ar prezenta sub forma unui substantiv de genul masculin (sau, eventual, de genul neutru) la singular. Însă, în limba ebraică *toledot* este un verb substantivizat de genul feminin la plural, derivat din rădăcina verbului *yālad* (Hifil *hōlîd*), a cărui sens primar este „a naște” sau „a genera”. De aici decurge o variație de posibilități în înțelegerea termenului pe care adesea traducătorii le redau în mod diferit. În general, în

² Acest cuvânt este redat în Textul Masoretic prin patru forme care sunt transliterate după cum urmează: *tōledōt* (Fc 2, 4); *tōledōt* (Fc 5, 1; 6, 2; 10, 1; 11, 10; 11, 27; 25, 19); *tōledōt* (Fc 25, 12); *tōledōt* (Fc 36, 1, 9; 37, 2). Din acest motiv suntem nevoiți să folosim o transliterare simplificată: *toledot*.

³ Unii bibliști arată că întrebuintarea „formulaică” a termenului *toledot* poate indica acele surse pre-existente preluate de Moise în compilarea Pentateuhului. E. H. Merrill, M. F. Rooker, M. A. Grisanti, *The World and the Word: An Introduction to the Old Testament* (Nashville, TN: Broadman & Holman, 2011), p. 173, nota 21.

traducerile Bibliei termenul apare redat printr-un substantiv la numărul singular: „genealogie”, „descendență”, „posteritate”, „filiație”, „linie genealogică”, „arbore genealogic”, „moștenire”, „istorie a familiei”, „istorie a descendenței”, „relatare” etc. Totuși, sunt de părere că mai potrivit ar fi un corespondent care să fie mai fidel formei de plural a originalului ebraic: „genealogii”, „nașteri”, „generații”, „familii”, „urmași”, „moștenitori”, „neamuri”, „origini”, „istorii”, „cronologii” etc.⁴ Nu există o corespondență perfectă între formula ebraică și termenul ales din limba în care se realizează traducerea, fapt pentru care de multe ori traducătorii sunt nevoiți să recurgă la sintagme sau expresii formate din mai multe cuvinte. Traducătorii *Septuagintei* au redat formula *toledot* prin αἱ γενέσεις (substantiv feminin plural de la ἡ γένεσις, „origine”, „naștere”), care – așa cum este bine cunoscut – a devenit titlul primei cărți a Sfintei Scripturi în traducerea greacă: Γένεσις (sau în traducerea latină: *Liber Genesis*).⁵ *Biblia Sinodală* a impus traducerea *Facerea*, deși există calchiera după greacă: *Geneza*. Totodată, *Biblia Sinodală* este inconsecventă în traducerea termenului și de aceea întâlnim nu mai puțin de șase variante pentru același termen: „obârșia” (Fc 2, 4), „neamul” (Fc 5, 1), „viața” (Fc 6, 9; 25, 12), „spița neamului” (Fc 10, 1; 11, 27; 25, 19; 36, 1), „istoria vieții neamului” (Fc 11, 10), „istoria urmașilor” (Fc 37, 2). Oportună ar fi alegerea uneia dintre expresiile enumerate care să se potrivească cel mai bine cu cele zece cazuri. Însă traducătorii și interpreții bibliști nu împărtășesc întotdeauna aceleași păreri. Cea mai frecventă între expresiile *Bibliei Sinodale* este „spița neamului”, întâlnită de patru ori. Problema este îngreunată de faptul că însăși creația este descrisă ca *toledot*. Evident, aici nu s-ar potrivi „spița neamului”.⁶ Din exemplele afișate se poate constata că acești termeni corespondenți, aproape în totalitatea lor, aparțin aceluiași câmp semantic indicând ideea de proveniență sau origine. Așadar, în fața noastră se află o carte despre origini, nașteri sau familii, toate aceste noțiuni fiind descrise printr-un singur concept: *toledot*. În căutarea unei traduceri potrivite pentru termenul *toledot* am optat

⁴ Sensurile variate ale termenului au fost preluate din diferite traduceri contemporane ale Cărții Facerii și lexicoanele ebraice care mi-au stat la dizpoziție.

⁵ Denumirea ebraică a Cărții Facerii – *Bereșit* – provine de la începutul primului verset din Sfânta Scriptură (*be-rêšît*, „la început”, Fc 1, 1), fiind chiar primul cuvânt al acestuia. Acest titlu ebraic „sugerează ideea că Facerea este o carte a începuturilor. Aici se vorbește despre originea lumii, originea omului, originea răului, originea opoziției față de rău, originea poporului Israel.” Titlul grec, respectiv latin „înseamnă «originea»: originea lumii noastre, a neamului omenesc, noul început al omenirii de după potop, originea poporului Israel. Pe lângă aceasta, face aluzie în special la prima parte a cărții și accentuează în mod deosebit atributul de Creator al lui Dumnezeu...” C. Jinga, *Fișe de inițiere în lectura Vechiului Testament* (Timișoara: Marineasa, 2000), p. 18.

⁶ Al. Mihăilă, *(Ne)lămuriri din Vechiul Testament: Mici comentarii la mari texte* (vol. I; București: Nemira, 2011), p. 173.

pentru varianta „generații” din două motive. În primul rând această posibilitate de traducere se apropie mai mult de forma originală a formulei ebraice atât după număr cât și după gen (cum s-a văzut și în cazul grecescului αἱ γενέσεις). În al doilea rând, sunt încurajat și de faptul că majoritatea traducerilor în limbile străine, în special limba engleză (*generations*), preferă această variantă.

3. Rolul și funcția formulei *toledot*

Între specialiști există o dispută până în prezent nerezolvată cu privire la rolul și funcția îndeplinită de formula *toledot* în structura Cărții Facerii. În accepțiunea majorității comentatorilor bibliști formula *toledot* trebuie corelată cu conținutul pasajului care urmează. Pasajele aferente conțin materiale genealogice (liste cu numele urmașilor) de regulă îmbinate cu materiale narrative cu caracter epic care fac referiri la evenimente din trecutul unuia sau unora dintre descendenții numiți. Utilizarea formulei în acest fel atrage atenția cititorului asupra importanței temelor centrale ale cărții: nașterile. Cartea Facerii devine, astfel, un arbore genealogic complex augmentat cu materiale din istoriile familiilor. În carte este urmărit trecutul speciei umane de la prima pereche de oameni (proto-părinții) până la cei doisprezece patriarhi eponimi ai poporului Israel.⁷ De obicei, figura centrală a secțiunii nu este personajul menționat în formula *toledot*, ci unul din urmașii lui.⁸

Se poate afirma că aceste formule stereotipe (afișate în tabelul expus mai jos) îndeplinesc rolul unui titlu sau subtitlu, scopul lor fiind acela de a introduce o genealogie sau o narațiune nouă.⁹ Autorul biblic atenționează cititorii că prin introducerea formulei *toledot* urmează o nouă diviziune textuală. Contrar acestei opinii împărtășite de majoritatea cercetătorilor, există și păreri potrivit cărora formula *toledot* reprezintă o propoziție conclusivă aparținând unității textuale precedente.¹⁰ Evidențele externe din antichitate vorbesc despre practica cuneiformă de încheiere a tăbliței de argilă cu o casetă (colofon) în care sunt oferite informații despre scribul sau posesorul, data și titlul tăbliței.¹¹

⁷ J. McKeown, *Genesis: Two Horizons Old Testament Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans, 2008), p. 200.

⁸ Cf. M. Woudstra, “The *Toledot* of the Book of Genesis and Their Redemptive-Historical Significance” *CTJ* 5.2 (1970), pp. 188–89.

⁹ Mai multe despre funcția originală a formulei *toledot* în K. A. Mathews, *Genesis 1–11:26* (NAC; Nashville, TN: Broadman & Holman, 1996), p. 32.

¹⁰ P. J. Wiseman este de părere că formula *toledot* din Cartea Facerii ar constitui inițial un paragraf de legătură între tăblițele pe care și-a scris Moise opera. Donald J. Wiseman, *Ancient Records and the Structure of Genesis: A Case for Literary Unity* (Nashville, TN: Nelson, 1985), p. 20.

¹¹ V. P. Hamilton, *Genesis 1–17* (NICOT; Grand Rapids: Eerdmans: 1990), p. 9.

Și în privința numărului de secțiuni alocate fiecărui titlu generic *toledot* sunt împărtășite opinii diferite.¹² Mai precis, propunerile pentru delimitarea secțiunilor variază între zece,¹³ unsprezece¹⁴ sau doisprezece¹⁵ unități *toledot*. Deși în Fc 36 cuvântul *toledot* este reluat de două ori (Fc 36, 1, 9), în prezenta lucrare conținutul Cărții Facerii va fi divizat în zece secțiuni. Primele cinci se situează în preistoria biblică (Fc 1, 1 – 11, 26), care începe cu crearea cerurilor și a pământului, în timp ce ultimele cinci se situează în istoria biblică a patriarhilor lui Israel (Fc 11, 27 – 50, 26), care începe cu chemarea lui Avraam de către Dumnezeu și se încheie cu moartea lui Iosif. Astfel, o structurare mai generală presupune delimitarea Cărții Facerii în două pentade,¹⁶ în care elementul structural major îl reprezintă conceptul *toledot*, prezent de-a lungul întregii cărți.¹⁷ Structura dată de enumerare este un element important al narațiunii antice și deține o semnificație specială.

PRIMA PENTADĂ

1. *Toledot*-ul cerurilor și al pământului (Fc 2, 4 – 4, 26)
2. *Toledot*-ul lui Adam (Fc 5, 1 – 6, 8)
3. *Toledot*-ul lui Noe (Fc 6, 9 – 9, 29)
4. *Toledot*-ul fiilor lui Noe (Fc 10, 1 – 11, 9)
5. *Toledot*-ul lui Sem (Fc 11, 10-26)

A DOUA PENTADĂ

6. *Toledot*-ul lui Terah (Fc 11, 27 – 25, 11)
7. *Toledot*-ul lui Ismael (Fc 25, 12-18)
8. *Toledot*-ul lui Isaac (Fc 25, 19 – 35, 29)
9. *Toledot*-ul lui Esau (Fc 36, 1-43)
10. *Toledot*-ul lui Iacov (Fc 37, 1 – 50, 26)

¹² Pentru o discuție mai extinsă privitoare la structura Cărții Facerii bazată pe ocurențele formulii *toledot*, a se vedea Mathews, *op. cit.*, pp. 25–41; Ross, “Genesis” in J. F. Walvoord & R. B. Zuck, *The Bible Knowledge Commentary: Old Testament* (Wheaton, IL: Victor Books 1985), pp. 22–26.

¹³ B. L. Bandstra, *Reading the Old Testament: An Introduction to the Hebrew Bible* (Belmont, CA: Wadsworth, 2008), p. 110, 523.

¹⁴ J. MacArthur, *The Bible Commentary* (Nashville, TN: Thomas Nelson; 2005).

¹⁵ Mathews, *op. cit.*, p. 28. H. Möller, *Alttestamentliche Bibelkunde* (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1986), p. 20.

¹⁶ Despre structurarea Cărții Facerii în două pentade, precum și o analiză mai detaliată a fiecărui *toledot*, a se vedea: J. Blenkinsopp, *The Pentateuch: An Introduction to the First Five Books of the Bible* (New York: Doubleday, 1992), pp. 58–133.

¹⁷ Cf. J. L. Ska, *Introduzione alla lettura del Pentateuco* (Roma: Edizioni Dehoniane, 2000), p. 31.

4. Distribuția formulei *toledot*

În tabelul expus mai jos sunt înșirate formulele *toledot* ca dispozitive literare de segmentare a conținutului Cărții Facerii. De asemenea, tabelul include și celelalte ocurențe ale termenului în alte cărți biblice.

I.) FORMULA *TOLEDOT* ÎN CARTEA FACERII

1.)	אלה תולדות השמים והארץ בהבראם	cerurile și pământul
Fc 2, 4a	Acestea sunt generațiile cerurilor și ale pământului, când au fost create	Fc 2, 4b – 4, 26
2.)	זה ספר תולדות אדם	omul = Adam
Fc 5, 1	Aceasta este cartea generațiilor lui Adam	Fc 5, 1 – 6, 8
3.)	אלה תולדות נח	Noe
Fc 6, 9	Acestea sunt generațiile lui Noe	Fc 6, 9 – 9, 29
4.)	ואלה תולדות בני-נח שם חם ויפת	fiii lui Noe
Fc 10, 1	Și acestea sunt generațiile fiilor lui Noe: Sem, Ham și Iafet	Fc 10, 1 – 11, 9
5.)	אלה תולדות שם	Sem
Fc 11, 10	Acestea sunt generațiile lui Sem	Fc 11, 10-26
6.)	ואלה תולדות תרח	Terah (Avraam)
Fc 11, 27	Și acestea sunt generațiile lui Terah	Fc 11, 27 – 25, 11
7.)	ואלה תולדות ישמעאל	Ismael
Fc 25, 12	Și acestea sunt generațiile lui Ismael	Fc 25, 12-18
8.)	ואלה תולדות יצחק	Isaac (Iacov)
Fc 25, 19	Și acestea sunt generațiile lui Isaac	Fc 25, 19 – 35, 29
9. ^a)	ואלה תולדות עשו הוא אדום	Esau = Edom
Fc 36, 1	Și acestea sunt generațiile lui Esau, care este [același cu] Edom	Fc 36, 1 – 37, 1
9. ^b)	ואלה תולדות עשו אבי אדום	
Fc 36, 9	Și acestea sunt generațiile lui Esau, tatăl edomiților	

10.)	אלה תלדות יעקב	Iacov (Iosif și frații săi)
Fc 37, 2	Acestea sunt generațiile lui Iacov	Fc 37, 2 – 50, 26

II.) FORMULA *TOLEDOT* ÎN ALTE CĂRȚI VECHI-TESTAMENTARE

11.)	ואלה תולדות אהרן ומשה	Aaron și Moise
Nm 3, 1	Și acestea sunt generațiile lui Aaron și ale lui Moise	Nm 3, 1 – ...
12.)	ואלה תולדות פרוץ	Fares (David)
Rut 4, 18	Acestea sunt generațiile lui Fares	Rut 4, 18 – 22

III.) FORMULA *TOLEDOT* ÎN NOUL TESTAMENT

13.)	Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ [ספר תולדות ישוע המשיח בן-דוד בן-אברהם]	Iisus Hristos, David și Avraam
Mt 1, 1	Cartea generațiilor lui Iisus Hristos, fiul lui David, fiul lui Avraam ¹⁸	Mt 1, 1-25

O observație trebuie făcută cu privire la prima frază (Fc 2, 4a) care în *Septuaginta* este redată prin Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο („Aceasta este cartea generațiilor cerurilor și ale pământului, când au fost create”). Deși nu este întotdeauna posibil să se determine de ce versiunea ebraică diferă de cea greacă, consensul general vede în adăugarea cuvântului grec ἡ βίβλος, „cartea”, în Fc 2, 4 ca reprezentând traducerea exactă după o versiune ebraică mai veche, acum pierdută. Aici, ca și în alte locuri, un copist a făcut textul mai consistent, mai simetric, și „perfect”, reușind să potrivească textul din Fc 2, 4 cu cel din Fc 5, 1 printr-o formulare similară.¹⁹ Această armonizare a textelor a supraviețuit doar în traducerea greacă (nu și în Textul Masoretic).²⁰

¹⁸ Traducerea în ebraică a versetului este preluată din *Hebrew-English New Covenant: Prophecy Edition* (Powder Springs, GA: Hope of Israel, 2003).

¹⁹ R. S. Hendel, *Reading Genesis: Ten Methods* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), p. 161.

²⁰ Pentru o analiză comparativă privind „armonizarea” celor două versete (Fc 2, 4 și Fc 5, 1), a se vedea: R. S. Hendel, *The Text of Genesis 1–11: Textual Studies and Critical Edition* (New York: Oxford University Press, 1998), p. 122.

Merită, de asemenea, făcute și unele precizări legate de modul în care autorii inspirați au distribuit formula *toledot* în Cartea Facerii. Unitățile *toledot* diferă între ele ca lungime. De exemplu, ultimul *toledot* (Fc 37, 2) reprezintă începutul secțiunii ce cuprinde nu mai puțin de paisprezece capitole ale cărții, în timp ce *toledot*-ul descendenților lui Ismael (Fc 25, 12) introduce numai șapte versete. Lungimea reprezintă un indiciu care atestă importanța personajului în strategia narativă.²¹ În patru cazuri se fac referiri la personaje care reprezintă linia (aleasă) principală: Noe, Sem, Isaac și Iacov (3, 5, 8, 10), trei funcționează doar ca strămoși ai liniei principale: Adam, fiii lui Noe și Terah (2, 4, 6), iar doi nu sunt incluși în linia principală: Ismael și Esau (7 și 9). O privire comparativă a diviziunilor textuale poate fi grăitoare în acest sens:

1. toledotul lui Iacov

- conținutul: Fc 37, 2 – 50, 26
- numărul versetelor: 448
- personajul principal: Iosif și ceilalți fii ai lui Iacov

2. toledotul lui Terah

- conținutul: Fc 11, 27 – 25, 11
- numărul versetelor: 377
- personajul principal: Avraam

3. toledotul lui Isaac

- conținutul: Fc 25, 12 – 35, 29
- numărul versetelor: 331
- personajul principal: Iacov

4. toledotul cerurilor și al pământului

- conținutul: Fc 1, 1 – 2, 4 – 4, 26
- numărul versetelor: 106
- personajul principal: *omul* – Adam

5. toledotul lui Noe

- conținutul: Fc 6, 9 – 9, 29
- numărul versetelor: 82
- personajul principal: Noe

---

²¹ Martin Kessler, Karel Adriaan Deurloo, *A Commentary on Genesis: The Book of Beginnings* (New York & Mahwah, NJ: Paulist Press, 2004), p. 5.

6. toledotul lui Esau

- conținutul: Fc 36, 1 – 37, 1
- numărul versetelor: 43
- lista genealogică: descendenții lui Esau

7. toledotul lui Adam

- conținutul: Fc 10, 1 – 11, 9
- numărul versetelor: 41
- lista genealogică: descendenții fiilor lui Noe (Iafet, Ham și Sem)

8. toledotul fiilor lui Noe

- conținutul: Fc 5, 1 – 6, 8
- numărul versetelor: 40
- lista genealogică: descendenții lui Set (fiul lui Adam)

9. toledotul lui Sem

- conținutul: Fc 11, 10-26
- numărul versetelor: 16
- lista genealogică: descendenții fiilor lui Sem (până la Avraam)

10. toledotul lui Ismael

- conținutul: Fc 25, 12-18
- numărul versetelor: 7
- lista genealogică: descendenții lui Ismael

Din statistica afișată mai sus putem observa că autorii inspirați au acordat o atenție preferențială personajelor principale ale Cartii Facerii.²² Astfel, se evidențiază cinci personaje-cheie. Două personaje (Adam și Noe) provin din preistoria biblică (prima pentadă), iar celelalte trei (Avraam, Iacov și Iosif) din istoria biblică a patriarhilor poporului Israel (a doua pentadă). Dintre aceștia cea mai mare atenție este acordată patriarhului Iosif care reprezintă ultima generație expusă în Cartea Facerii. De asemenea, trebuie observat faptul că autorii biblici au alocat puțin spațiu narațiunilor despre patriarhul Isaac. Caracterul acestui personaj nu este atât de bine evidențiat precum cel al eroilor mai sus menționați. Nu trebuie uitat, totuși, că în afară de aceste personaje există și altele a căror acțiune se situează în centrul atenției autorilor biblici. Acestea sunt personaje feminine, precum Eva, Sara, Agar, Rebeca, Lia și Rahela.

---

²² Miljenko Odrliin, „Opseg i sadržaj pojma *Toledot* u knjizi *Postanka*” *CUS* 46 (2011), p. 427.